

PAN BROUČEK V 15. STOLETÍ

ANEB HISTORICKÉ ZHDNOCENÍ ČECHOVA ROMÁNU¹

Mr. Brouček in the 15th Century: A Historical Evaluation of Čech's Novel

Jan SKLENÁŘ

Anotace:

Práce si klade za cíl zhodnocení Čechova románu *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* na základě poznatků současné historiografie. Na pozadí literárního díla se práce pokouší sledovat, nakolik se liší nejen historická fakta od literárního díla, ale současně jakým způsobem se propsalo národnostní citění a politické uvažování autora 19. století na stránky příběhu z počátku 15. století.

Klíčová slova / Keywords:

Svatopluk Čech – pan Brouček – historická relevance Čechova románu – nacionalismus a středověk – husitství – obléhání Prahy (1420) – bitva na Vítkově
Svatopluk Čech – Mr. Brouček – historical relevance of Čech's novel – nationalism and the Middle Ages – Hussitism – siege of Prague (1420) – Battle of Vítkov Hill

Dílo Svatopluka Čecha o panu Broučkovi jsem si oblíbil již v raném dětství, postupem času jsem však na něj začal nahlížet očima budoucího historika, neboť autor zasadil dění svého románu do období mně historicky velmi blízkého. V tomto článku hodlám zkoumat, nakolik Čechův román odpovídá realitě doby, do níž je příběh zasazen, a to skrze pohled historiografie 21. století. Tedy zjistit, jak přední český spisovatel své doby pracuje se středověkou látkou a nakolik výsledek ob stojí při kritickém pohledu dosavadních zjištění a závěrů současného českého medievalismu. Zároveň se zaměřím na otázku, jaké prostředky Čech volí pro dosažení autenticity středověku u svých čtenářů. Dále článek ilustruje záměrné i nezáměrné autorovy odchylky od reálného zobrazení středověku a pokusí se nabídnout interpretaci těchto odchylek v kontextu doby, v níž román vznikl. Účelem práce tedy není komparativní zhodnocení literárních děl devatenáctého století s husitskou tematikou, ani snaha o komplexní charakteristiku literárního medievalismu devatenáctého století. Je to však směr, jakým se práce může ubírat při dalším bádání.

Svatopluk Čech platí za předního představitele autorů názorově i literárně spjatých s časopisem *Ruch*.² Současně bylo období, v němž Čech tvořil, silně

1 Práce vznikla původně jako seminární výstup pro předmět Čtení děl české literatury 19. století na Ústavu české literatury a komparatistiky. Po jejím obhájení prošla z mé strany ještě výraznější úpravou jak po stránce obsahové, tak formální. Při této příležitosti bych rád poděkoval panu doc. PhDr. Václavu Vaňkovi, CSc., na jehož semináři jádro této práce vzniklo, a panu prof. PhDr. Martinu Nejedlému, Dr., který mi laskavě pomohl nalézt odpovědi na několik otázek k danému tématu. Dále bych chtěl poděkovat Vojtěchovi Kunovi, Evě Hůlkové a své rodině nejen za četné konzultace, ale i za nemalou podporu po celou dobu vznikání tohoto článku.

2 Do něho současně s ním přispíval svou básnickou tvorbou např. i český historik a medievalista

prodchnuto česko-německými národnostními spory, jež měly značný vliv i na formování tehdejší umělecké produkce. Není proto udivující, že se ve své tvorbě věnoval zejména otázce slovanské (báseň *Slávie*) či tématům z české historie, např. husitství, jež bylo tehdy značně populární.³ Krom *Nového epochálního výletu pana Broučka, tentokráte do XV. století* je Čechův zájem o husitskou tematiku patrný i ve výběru témat pro básnickou povídku *Adamitě* i pro další básnickou tvorbu: *Husita na Baltu*, *Žižka* či nedokončený *Robáč na Sioně*.⁴ Už tato drobná ukázka autorova zaměření je sama o sobě vypovídající. V době literární činnosti Svatopluka Čecha bylo běžné vnímat příčinu husitské revoluce jako třenic mezi Čechy a Němci, tedy jako válku nejen náboženskou, ale i národnostní.⁵ V kontextu nacionálního devatenáctého století se tak český husita jevil jako prototyp utlačovaného, demokraticky smýšlejícího Slovana, který se vzepře německé moci.⁶ Není proto divu, že se Arne Novák výrazně věnuje v Čechově životopise spisovateli „slavomilství“.⁷ Novák píše, že „(Čech) přestal pohlížeti na slovanskou vzájemnost jako na otázku čistě kulturní, s čímž se spokojoval jeho duchovní učitel Jan Kollár, a uvědomoval si daleký politický dosah všeslovanství,“ a nevzdával se myšlenky „vnitřní spojenosti veškerých jeho (slovanských) národních větví.“ (...) „Od návratu z Kavkazu obracel Svatopluk Čech stále rozhodněji svou důvěru a naději k carské veleříši, očekáváje od ní pomoc a spásu také pro Slovanů ostatní a jmenovitě pro národ svůj.“⁸ Nelze tedy přehlédnout Čechovo silné panslavistické smýšlení. Napomáhala tomu již samotná doba, která mnohé české vlastence přiměla vyhrázovat se proti všemu německému,

Jaroslav Goll.; Václav FLAJŠHANS, *Svatopluk Čech: dílo a člověk*, Praha 1906, s. 62. Gollova vlastenecká báseň *Bezděz* (1867) posloužila Svatopluku Čechovi jako výrazná inspirace pro o rok později vydanou báseň *Husita na Baltu*. Z toho je patrné, že většina tehdejší české elity (včetně předních historiků) si projektovala snahy o svobodu českého národa již do dávné husitské éry, kterou historici v čase národního obrození postavili do kontrastu s bitvou na Bílé hoře a jejími důsledky. Zatímco Bílá hora se stala symbolem útlaku a nesvobody českých zemí, husitské hnutí bylo naopak vnímáno jako „vyústění odvěké slovanské demokratičnosti a jako skvělý pokus uvést v život progresivní myšlenky (...)“, jak je ostatně vyložil již František Palacký. Právě na Palackého, ačkoliv ve zjednodušené verzi, navázali po pádu Bachova absolutismu i mladočeši. Ti husitství posunuli do sféry národní politiky, když jej vykládali jako „předobraz svých politických snah“ a „interpretovali jej jako moderní, demokratické, protišlechtické, protiklerikální a nacionální hnutí, jež, pokud bylo jednotné, slavilo úspěchy i na mezinárodním poli.“ Svatopluk Čech tak svým nacionálním nazíráním na husitskou éru perfektně zapadá do své doby. Petr ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis*, Praha 2016, s. 86; 101; 103–104.

3 Palackého pojetí dějin zpropagovalo husitství jako jeden z vrcholů českých dějin. Více v: P. ČORNEJ, *Historici*, s. 33–48.

4 Jan LEHÁR, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2008, s. 316.

5 P. ČORNEJ, *Historici*, s. 39.

6 P. ČORNEJ, *Historici*, s. 109–110. Myšlenka svobodomyšlného a mírumilovného Slovana s „hoblíčí povahou“, který byl svým germánským okolím utlačován, pochází z díla *Myšlenky k filozofii dějin lidstva* (vydávaného 1784–1791) německého filosofa Johanna Gottfrieda Herdera. Tuto ideu s radostí převzali naši obrozenci a využili ji pro účely národního obrození. Aleš HAMAN, *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. Praha 2010, s. 40.

7 Arne NOVÁK, *Svatopluk Čech: dílo a osobnost, Díl 2*. Praha 1923, s. 65.

8 Tamtéž, s. 65.

a naopak inklinovat k slovanské vzájemnosti a k akcentu na své češství. To vše autora bezpochyby vedlo k výběru tématu z doby husitské.⁹ Ačkoliv se postava Matěje Broučka i dílo samotné tváří jako parodie na historicko-dobrodružný román, nelze pominout i jeho nacionální charakter. Česká společnost druhé poloviny devatenáctého století byla v zásadě prohutská – obdobně jako následující první republika, která v duchu doby předchozí plynule převzala a ještě více vygradovala náklonnost k revolučním husitům.¹⁰ Husitství se tak v této éře stalo výrazným politickým nástrojem.¹¹ Pan Brouček byl Čechem zasazen do doby husitské z prostého důvodu, neboť autor tak mohl snadno demonstrovat do očí bijící rozdíl mezi zbabělým maloměšťákem panem Broučkem a statečnými husity, kteří v Čechově době automaticky v očích většiny společnosti zosobňovali prototyp hrdinství a ryziho češství. Podstatou Čechova díla tak jistě je humorné vykreslení typického pražského maloměšťáka, jak většina publikací uvádí, současně je ale zřejmé, byť často opomíjené, že se autor snaží v kontrastu s „neslavným potomkem slavných předků“ poukázat na hrdinství Čechů doby předešlé.¹² Záměr vyznění díla se tak jeví jako zrcadlo, které má na čtenáře působit nejen kritickým dojmem, ale současně jako nástroj pro pozdvižení morálky českého národa na sklonku devatenáctého století.

Svatopluk Čech vystudoval práva, k tomuto povolání však příliš neinklinoval. Místo toho se stal redaktorem, časem dosáhl literárních úspěchů a mohl publikovat.¹³ Jeho profesionální publikační činnosti napomohla smutná událost, totiž

9 Zaujetí pro Slované se pochopitelně promítalo spíše v časté volbě slovanských látek (např. Chocholeoušek: *Vanda* (1841); *Jih* (1863–64); Vrchlický: *Píseň o Vinetě* (1906) a lidové poezii slovanských národů. Viz např. Zdeněk HOJDA – Marta OTTLOVÁ – Roman PRAHL (edd.), „*Slavne slavné slávu Slávov slavných: slovanství a česká kultura 19. století*“, Sborník příspěvků z 25. ročníku symposia k problematice 19. století. Praha 2006.

10 Husitská tematika se u českých písničích autorů v době předbřeznové (před rokem 1848) netěšila veliké oblibě. Místo nich se husitské látky věnovali německy píšící autoři, např.: Herloßsohn (*Poslední táborita* 1834); Meissner (epos *Žižka* 1846). „Poměrně málo pozornosti se (před rokem 1848) soustřeďovalo na epochu husitskou. Navíc se příspěvky věnované husitské tematice vyznačují naprostým nepochopením popisované doby, nemluvě o hlubším porozumění husitským idejím. (...) Ani neporozumění husitství se nelze divit. Hlavní prameny, z nichž spisovatelé čerpali, tvořily převážně stále ještě starší práce katolicky orientované, nezřídka i Hájkova kronika či Beckovský.“ V česky psané literatuře je průkopníkem husitské tematiky Karel Sabina, jeho chápání této doby však mělo daleko k historické realitě. Petr ČORNEJ, *Názory Karla Sabiny na národní minulost v kontextu českého historického myšlení 19. století*, in: Pavel Pešta (ed.) Sborník ze symposia o Karlu Sabinovi Praha 1978, s. 2–3.

11 Viz výše: využití husitství mladočeskou stranou; „spor o smysl českých dějin“; pře Josefa Pekaře a T. G. Masaryka; později komunistická propaganda, která celou husitskou revoluci zjednodušila natolik, aby odpovídala učení o třídním boji a antikapitalismu, a celou revoluci demonstrovala jako předchůdkyni bezchybné socialistické společnosti (viz např. údajný tábořský komunismus; lid jako nositel revolučních změn atd.). Nemalý podíl na zpolitizování husitského hnutí měl sám Svatoopluk Čech (viz jeho účast na kampani za postavení Husova pomníku na Staroměstském náměstí či Čechova báseň *Hus* při příležitosti položení základního kamene této sochy). Jan GALANDAUER, *6. 7. 1915 – Pomník Mistra Jana Husa: Český symbol ze žuly a bronzu*. Praha 2008, s. 32; 39; 82–84.

12 Karel KREJČÍ, *Svatoopluk Čech a Matěj Brouček pražský měšťan*, Praha 1952, s. 26.

13 V. FORST a kol., *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*, 1. A–G, Praha 1985, s. 408–413.

otcova smrt, která však začínajícímu spisovateli zajistila dostatek finančních prostředků na literární činnost.¹⁴ Přestože Čech nestudoval historii, vedl si při popisu prostředí středověké Prahy v době jejího obležení křížovou výpravou opravdu dobře. Je zřejmé, že vzhledem k charakteru svého románu musel načerpat značné znalosti z oblasti historie. Jak jsem již výše zmínil, husitské tématické se věnoval (zejména v básnické tvorbě) již dříve. Avšak důraz na historicky věrný popis této éry v jeho dílech prošel značnou proměnou. Porovnáme-li epickou báseň *Žižka s „panem Broučkem“*, je zde patrný posun ve faktografičnosti.¹⁵ Autorem vymyšlený rozhovor Jana Rokycany s Janem Žižkou v básni *Žižka* popisuje Arne Novák takto: „Nedbal na tomto místě úmyslně ani dějinné pravděpodobnosti ani úměrnosti komposiční; staral se právě tak málo o dochované doklady Rokycanova kazatelského umění jako o věrnost pojetí Prahy ve věku patnáctém; úmyslně nerozlišoval vlasteneckých a náboženských prvků v plamenných ústech utrakvistického kněze (...).“¹⁶ V „*Broučkově*“ případě si naopak autor při popisu historických reálií počíná velmi důkladně. Vzhledem k volbě formy a žánru je to pochopitelné, neboť román autorovi otevírá literárně větší prostor než báseň a zároveň vyžaduje větší důraz na faktografii. Je zjevné, že v cestě k sepsání románu stálo před Čechem mnoho práce, rešerší a studia, jejichž výsledkem byl zasloužený úspěch.

Sám autor v knize uvádí některá díla, jež byla pro sepsání příběhu o panu Broučkovi klíčová, sám je také čtenáři doporučuje pro lepší orientaci v příběhu. Příkladem mohou být *Základy starého místopisu pražského* od Václava Vladivoje Tomka, z nichž autor získal znalosti o středověké podobě Prahy, které využil pro bravurní popis hlavního města v 15. století. Krom zdrojů, o nichž se autor zmiňuje, aniž by je jmenoval, zde obzvlášť jeden vystupuje na povrch. Domnívám se, že ústředním textem, z něhož Čech čerpal, byla *Husitská kronika Vavřince z Březové*. Již v Čechově době byla dostupná a stejně jako tehdy platí i dodnes za nejuvěrohodnější a nejobsáhlejší pramen informací pro dobu, o níž Čech píše. Autor si z Vavřince pravděpodobně vypůjčil nejen popis bránící se Prahy, informace o polohách vojsk a svěření obrany města pod správu hejtmanů, ale například i detaily o řetězech a opevněních v pražských ulicích, které sehrály klíčovou roli při zásadním jednání mezi Pražany a králem Zikmundem. Nechybí zde ani zmínky o „zradě“ Čeňka z Vartemberka a o potupném vystavení jeho korouhve na pranýři, o stříhání vlasů a vousů pražským měšťanům přizvanými tábory, kteří jejich módu skrze své náboženské vyznání považovali za marnivost. To vše zmiňuje Vavřinec, stejně jako zmařené jednání Pražanů s králem Zikmundem, o němž Jan Domšík mluví jako o „jednání na Horách Kutných“. Nezdá se být náhodou, že toto spojení běžně používá i Vavřinec.

Zcela zásadním argumentem pro tvrzení, že Svatopluk Čech vychází z Vavřince

14 A. NOVÁK, *Svatopluk*, s. 2.

15 Svatopluk ČECH, *Žižka*, Květy 1, č. 2, únor 1879, s. 261.

16 A. NOVÁK, *Svatopluk*, s. 14.

z Březové, je pak pasáž v knize, v níž se Jan Domšík a pan Brouček stanou svědky šarvátky mezi obránci Prahy a účastníky křížové výpravy. Při této příležitosti autor popisuje počínání „Němců“: „Mnozí přikládali také dlaně k ústům, křičíce cosi na druhý břeh, a brzy doléhal zřetelně ku Pražanům sterohlasný posměšný řev Němců: »Ha, ha, Hus, Hus, Kacer, Kacer!«“.¹⁷ Velmi podobnou pasáž lze najít i v historické předloze tohoto díla. Vavřinec vyjmenovává četné národy, které se účastnily křížové výpravy. „Ti tedy denně, stojíce na vrcholu hory nad řekou naproti klášteru svatého Kříže a kostelu svatého Valentina, proti městu jako psi vyli: »Ha, ha, Hus, Hus, Katzer, Katzer.«“.¹⁸ I přes poněkud odlišné prostředí, do něhož byl motiv zasazen, nelze označit shodu obou promluv za náhodnou.

Zajímavá je na první pohled nevinná pasáž, v níž z urážlivého provolávání viní autor Němce. Samozřejmě by to nemuselo nic znamenat. Pokud ovšem vezmeme v potaz autorovu dobu, pro níž je antipatie k Němcům typická, dále fakt, že jakožto ruchovec měl Čech blízko k panslavismu a nacionalismu a také nově objevenou skutečnost, že citát vychází z úryvku z kroniky Vavřince z Březové, lze tuto pasáž interpretovat jako autorovo protiněmecké zaujetí. Vždyť Vavřinec ve stejné pasáži, z níž pochází Čechem vypůjčený citát, pouze uvádí, že tažení proti Praze se účastnilo mnoho rozličných národů, přičemž mezi 36 vyjmenovanými jsou jmenováni i Češi a Moravané.¹⁹ Posměšné volání na Husovu adresu Vavřinec nepřisuzuje konkrétnímu národu, nýbrž obecně všem výše zmiňovaným. Přesto Svatopluk Čech specifikuje, když píše „Němci“, a ne rozličné národy. Je samozřejmě možné, že autor pouze vychází z předpokladu, že německy zkomolené provolání musí pocházet z úst Němců, ani to však při jazykové směsici celé křížové výpravy, která pravděpodobně volila němčinu za jeden z dorozumívacích jazyků, není jisté.²⁰ Řada účastníků totiž mohla plyně mluvit německy, aniž by patřili mezi obyvatele geografického prostoru Německa autorovy současnosti. Navíc zmínka o Pražanech a Němcích z autorových úst není jediná, která se v jeho předchozích textech – i v tomto konkrétním – vyskytuje. Autor si již dříve počínal s patrným zaujetím. Kupříkladu o Čechově básni Žižka Arne Novák uvádí, že autor píše, jak Žižka na Vítkově hoře porazil „Němce.“²¹ V samotné básni není explicitně řečeno, že se vítězství nad Němci týká přímo Vítkovy hory, ale pravdou je, že Žižka byl a bude v kontextu první křížové

17 Svatopluk ČECH, *Výlety pana Broučka*, Brno 2016, s. 256.

18 Vavřinec z Březové, *Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic*, ed. Marie Bláhová, Praha 1979, s. 82.

19 V. z Březové, *Husitská kronika*, ed. M. Bláhová, s. 82.

20 V českém překladu Vavřincovy kroniky psáno jako „Kutzer“; v původním latinském zápise jako „Kacer“: Vavřinec z Březové, *Kronika Vavřince z Březové*, edd. Josef Ěmler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll, *Prameny dějin českých V*, Praha 1893, s. 384; Vokabulář webový uvádí, že se jedná o středohornoněmecké slovo, z něhož se postupem času vyvinul i náš dodnes používaný termín kacíř. Více v: Elektronický slovník staré češtiny, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [náhled 05. 07. 2023].

21 A. NOVÁK, *Svatopluk*, s. 15.

výpravy spojován zejména s uhájením této pražské dominanty.²² Proto lze Novákovo tvrzení přijmout za pravdivé, když Čech píše: „(...) bojoval jsi první slavný boj, s vojem Němců Prahy ku obraně!“²³ Vavřinec z Březové, současník této události, však ve své kronice v souvislosti s touto událostí jmenuje útočníky jako „Míšeňské“. Ano, jednalo se skutečně o německy mluvící vojáky, současně však byla ve střehu celá Zikmundova armáda, připravená zaútočit na pražské souměstí z více stran. Vavřinec si zde uvědomuje, že střet probíhající na Vítkově hoře tak nebyl střetem česko-německým, ale husitsko-katolickým.

Současně by nám neměla uniknout myšlenka, že při velikosti a komplikovanosti struktury Svaté říše římské, kdy mezi všemi jejími „členy“ vládla střídavá nevraživost i spojenectví, je možné, že sami Míšeňští cítili sounáležitost pouze mezi sebou, a nikoliv se všemi Němci. Za příklad nám poslouží pasáž ze *Zbraslavské kroniky* Petra Žitavského, v níž se autor satiricky pozastavuje nad jazykovou rozdílností Sasů a Bavorů, kteří si navzájem nerozumí, ačkoliv jsou oba příslušníci stejného národa.²⁴ Na Čechovu obranu je nutné uvést, že v románu o panu Broučkoví, kde měl pravděpodobně záměr být více historicky přesný, uvádí již povětšinou skutečně „Míšeňské“ a ne „Němce“. Nelze však pominout, že v dalších částech románu se autor nacionálnímu líčení dějin nevyhnul. Pasáž, v níž Janek Domšík hájí český jazyk proti německému či popisuje jakousi německou formu útlaku vůči českému obyvatelstvu, skutečně připomíná spíše dobu Bachova absolutismu z autorova mládí než jazykové, kulturní a „národnostní“ třenic 15. století. Obvinění Jana Domšíka z účasti Němců na popravě tří mládenců při odpustkových bouřích je také přehnané. Pravdou je, že verdikt vynesli konšelé, ovšem v návaznosti na královo vyhlášení zákazu protestů, který měl vést k potlačení protestních akcí proti odpustkům. Tím dal král zřetelně najevo, že „od městských rad očekává aktivní přístup při zajišťování pořádku.“²⁵ Vinit z rozsudku Němce je tedy nanejvýš pochybné. Ačkoliv anonymní autor *Starých letopisů českých*, coby současník odpustkových bouří (byť je zapsal později), označuje konšely také za Němce,²⁶ neuvádí o národnostním složení městské rady pravdivý údaj.²⁷ Václav IV. se sice snažil městskou radu stranicky vybalancovat, aby měl v její části oporu proti odpustkovým bouřím, ale přesto radu zdaleka netvořili pouze Němci.²⁸ Vraťme se ale k prvotní myšlence – nelze tedy

22 Jak už jsem výše zmínil, obléhání Prahy se účastnila řada národností (včetně Čechů a Moravanů). Pokud by tedy Svatopluk Čech nemyslel explicitně bitvu na Vítkově hoře, ale skutečně by zjednotil celkovou obranu Prahy na souboj Čechů s Němci, pak by bylo autorovo zaujetí nepopíratelné.

23 S. ČECH, *Žižka*, s. 261.

24 Petr Žitavský, *Kronika zbraslavská*, in: *Sbírka kronik a letopisů českých v překladech*, ed. Václav Novotný, Praha 1905. Kn. 1., kap. IX.; s. 23–24.

25 Pavel SOUKUP, *11. 7. 1412 – poprava tří mládenců: odpustkové bouře v Praze*, Praha 2018, s. 109.

26 „Tehdy konšelé rozkázali právu, aby je vyveduce stínali. A šli mnozí oděnci s rathúzu a byli všickni Němci a konšelé také byli Němci.“ Dle: *Ze Starých letopisů českých*, in: Bohuslav HAVRÁNEK, Josef HRABÁK, Jiří DANĚLKA, Výbor z české literatury doby husitské II, Praha 1964, s. 266.

27 P. SOUKUP, *11. 7. 1412 – poprava*, s. 121.

28 P. SOUKUP, *11. 7. 1412 – poprava*, s. 110–111.

s jistotou tvrdit, že autor v pasáži s provokativním pokřikováním Němců na Čechy skutečně zamýšlel naznačit německé nepřátelství vůči Čechům; téměř jisté však je, že tuto myšlenku sdílel a promítl na stránky své knihy. Je patrné, že Čech v době psaní svého díla podléhal obecně rozšířené domněnce, že v tyto památné dny došlo před branami města Prahy k boji mezi Čechy a Němci. Jak jsem již nastínil, armáda vedená králem Zikmundem sestávala z řad šlechty a žoldnérů celé Evropy, českou šlechtu nevyjímaje. Při pozorném studiu husitské revoluce nelze pominout, že v této fázi se jednalo zejména o revoltu pražského souměstí s přízvanými radikálními venkovskými husity, nikoli však o vzpouru celých Čech, už vůbec ne pak o revoltu zemí Koruny české. Vždyť většina české šlechty stála v této době na Zikmundově straně, poněvadž byla stále přesvědčena o možnosti vzájemné dohody.²⁹ Skutečnost, že se zde v žádném případě nejednalo o národnostní spor, autor odmítá a navazuje tak na Palackého koncepci husitství jako národního sporu mezi Čechy a Němci.³⁰ To však nijak neubírá na kvalitě Čechova díla, vždyť tento národní mýtus je dodnes rozšířen v řadách české laické veřejnosti.

Snaha hodnotit dobu minulou podle dnešních kritérií a pohlížet na konání (nejen) středověkého člověka zorným úhlem dnešní doby je ostatně přítomná podnes.³¹ Středověké národnostní vnímání, kdy o národu v dnešním slova smyslu mluvit zřejmě ani nelze, je problematické. To ostatně dodnes dokládají diskuze o charakteru nacionalismu např. v tzv. *Dalimilově kronice*. Ten svou vizi „zemské obce“ opřel o společný jazyk³² nebo o původ rodičů.³³ Vlivem asimilace příchozího německého obyvatelstva, které postupně přijalo český jazyk, bylo nezbytné, aby se kritéria české „národnosti“ přehodnotila. Příkladem problematičnosti jazykového pojetí „národa“ je Dalimilův současník, kronikář Petr Žitavský, který – ač neuměl dobře česky a byl německé národnosti – psal ve svých latinsky psaných dílech „my Češi“, protože se narodil v Čechách.³⁴ Stejně tak autor pozdějšího německého přepisu *Dalimilovy kroniky* nakládá se slovem Němci zcela odlišně, když rozlišuje mezi Němci českými (v textu charakterizovanými jako „měšťané“) a říšskými Němci (v textu „cizinci“),

29 Více v: Jan SKLENÁŘ, *Nárok Zikmunda Lucemburského na český trůn v počátcích husitské revoluce podle dobových kronik*. Seminární práce FF UK, Praha 2023 (vedoucí práce Václav Drška). To při jedné z promluv vystihuje i sám Domšík, když popisuje, jak Prahu opustili dva tehdejší nejvýznamnější čeští šlechtici, Čeněk z Vartemberka a Oldřich z Rožmberka.

30 P. ČORNEJ, *Historici*, s. 39.

31 Julie ŠORMOVÁ, *Prezentrismus – výzva školního dějepisu*. Diplomová práce FF UK, Praha 2023 (vedoucí práce Kamil Činátl).

32 Zde je však nutné zmínit, že v „Dalimilových“ očích je reprezentantem zemské obce pouze šlechta, nikoliv všichni obyvatelé Čech. Marie BLÁHOVÁ a kol., *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. 3, V kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995, s. 230.

33 M. BLÁHOVÁ a kol., *Staročeská*, s. 230.

34 Martin NEJEDLÝ, *Le concept de nation en Bohême au xive et au début du xve siècle*, in: *Nation et nations au Moyen Âge* Nation et nations au Moyen Âge: XLIVe congrès de la SHMESP: Prague 23 mai-26 mai 2013., Sorbonne 2014, s. p. 231-243. Dostupné z: <https://books.openedition.org/psorbonne/21720> [náhled 2024-06-06]

čímž zřetelně odlišuje etnické hledisko od politického.³⁵ Naproti tomu mistr Jeroným Pražský vytyčuje „národnostní“ cítění novým způsobem. Kritériem pro příslušnost k českému národu je příslušnost k rodné zemi, společný jazyk a původ obou rodičů.³⁶ Z toho je patrné, že termín národ se dal v době předhusitské a husitské vysvětlit mnoha způsoby. Jisté však je, že jeho výklad byl odlišný od náhledu Svatopluka Čecha. Zbavit se hodnocení historie skrze národnostní cítění devatenáctého století nebylo pro autora Čechovy doby snadné a vlastně ani žádoucí.³⁷

Vrátíme-li se k hodnocení díla z hlediska historické věrohodnosti, je Čech neobyčejně přesný. Kupříkladu autorova znalost obecných středověkých poměrů (např. precizní popis interiéru středověkého domu) na území Čech dané doby je pozoruhodná. Vskutku výstavní částí románu je autorova schopnost nechat dobové postavy promlouvat středověkou češtinou, kdy díky své preciznosti dosáhl opravdu výtečného výsledku. Velmi nápadité jsou pasáže, kdy autor díky studiu zaniklých slov či archaismů dovede navodit situaci, v nichž mezi panem Broučkem a středověkými husity dochází k nedorozuměním a využívá tak staročestinu ne pouze jako kulisu dávné doby, ale i jako prostředek satiry.³⁸ Nechybí zde ani odkazy na „jakéhosi ptáka ve věci“, což je nepochybně ledňáček v točenci, osobní znak krále Václava IV. Autor správně píše, že ho pan Brouček mohl vidět na Staroměstské mostecké věži, kde jej ostatně můžeme vidět dodnes. Tyto malé detaily, kterých je dílo plné, skutečně na čtenáře působí středověkým dojmem skvěle dokreslujícím dobovou atmosféru. Stejně tak si je Čech vědom dalších skutečností, např. středověkého strachu ze tmy. V pasáži, v níž pan domácí poprvé narazí na „domorodce“ středověké Prahy dojde k paradoxní situaci, kdy ozbrojený staročech prchá před panem Broučkem. Zprvu zde není nijak vysvětleno, proč byl obtloustlým a jistě i slabým panem domácím vystrašen, nabízí se však jednoduché vysvětlení – v této etapě dějin bylo povinné nosit v noci na ulici světlo, kterým každý pokojný měšťan dával najevo svou momentální polohu a čisté úmysly. „Kdo šel beze světla, byl podezřelý.“³⁹ Onen „staročech“ si poctivě nese lucernu, pan Brouček však nikoliv. Proto je vyhodnocen jako hrozba a obyvatel Prahy 15. století se dává před panem domácím na ústup.

35 Zdeněk UHLÍŘ, *Nově objevený zlomek latinského překladu Kroniky tak řečeného Dalimila*, Knihovna, 2005, s. 137–164. Dostupné z: <https://oldknihovna.nkp.cz/knihovna52/uhlir.htm> [náhled 2024-06-06]

36 M. NEJEDLÝ, *Le concept*, s. p. 231–243.; F. Šmahel ještě uvádí jako čtvrté kritérium, s nímž Jeroným Pražský pracuje, „neposkvrněnou víru (fides)“, více v: František ŠMAHEL, *Jan Hus: život a dílo*, Praha 2013, s. 72; František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000.

37 Výjimkou je např. v mládí literárně činný J. Goll, který se po studiích v cizině výrazně proměnil a od té chvíle usiloval o „překonání úzkého národně vlasteneckého pojetí české historické vědy a o její pozdvižení na vskutku moderní, tj. mezinárodní úroveň.“ Není proto překvapující, že Goll patřil k největším odpůrcům pravosti *Rukopisů*. P. ČORNEJ, *Historici*, s. 128.

38 Naděžda KVÍTKOVÁ, *O jazyce Svatopluka Čecha v díle Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do patnáctého století*, Naše řeč 63, 1980, č. 2, s. 73–85.

39 Zikmund WINTER a kol., *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991, s. 40.

Stejně tak je třeba věnovat pozornost pasážím, kde postava pana domácího kritizuje pestrost středověkého oblečení a vkus svých předků. Tyto části velmi přesně demonstrují módní styl Evropy 15. století. Pan Brouček často uvádí, že se obyvatelé středověké Prahy „pestřili“ či jinak hráli barvami. Janka Domšika pan domácí popisuje jako člověka „v oděvu skutečně malebném“, majícího „modrý plášť s červenou podšívkou, (...) s černým kabátkem, ozdobený uprostřed na prsou vyšíтым červeným kalichem,“ nosícího „níže cosi jako krátkou, ke kolenům splývající sukni, bílou, dole obroubenou úzkým lemem z černé kožešiny“. Na závěr pak k popisu přidává ještě „úzké zelené nohavice a nízké červené boty, vybíhající v ostré špičky“.⁴⁰ Ačkoli bychom v knize jistě našli řadu dalších příkladů, zmíním se jen krátce o páně Broučkově lamentaci nad svým středověkým šatem, kdy jej nejvíc pohoršila skutečnost, že nohavice jeho kalhot jsou současně červené a zelené.⁴¹ Barevnost byla ve středověku skutečně důležitou záležitostí. Každá barva symbolizovala jistou náladu, roční období, společenský status jejího nositele či se odkazovala na probíhající liturgický rok. Funkce a smysl jednotlivých barev se samozřejmě v průběhu staletí proměňovaly, např. žlutá byla zpočátku hodnocena negativně pro svou spjatost s Jidášem,⁴² později se však dočkala rehabilitace a na sklonku gotiky platila za skvělou volbu v případě majitelovy snahy o honosné oblékání.⁴³ Netroufám si posuzovat, nakolik byla volba odění jednotlivých postav románu autorem do detailu promyšlená, např. volba hnědé barvy pro Broučkovu kuklu může být sporná pro svou dobovou neoblíbenost, ale základní princip autor zachytil bezpochyby správně – středověk barevnost miloval.⁴⁴ Syté a pestré barvy byly znakem vysoké společenské prestiže, zvláštnímu postavení se pak těšila barva červená, ve třináctém století vystřídaná modrou barvou v důsledku vzrůstajícího mariánského kultu.⁴⁵ I dvoubarevnost Broučkových „staronových“ nohavic byla ve shodě s módou patnáctého století – tyto kalhoty se nazývaly *mi-parti*, neboli dělené kalhoty.⁴⁶ Svatopluk Čech se zde vyhnul typickému literárnímu a zejména pozdějšímu kinematografickému kliše, jež má tendenci středověk zobrazovat v tmavých a ponurých barvách, které však odporují historické skutečnosti.⁴⁷ Velmi vydařená je pasáž věnující se „teologické“ rozepři obránců Prahy, kteří si krátí čas osvěžováním se v krmě. Nehledě na to, k jaké názorové skupině se autor přiklání, dává prostor všem stranám účastnícím se diskuze, a co víc, nepodsouvá podprahově čtenáři, kdo z nich má pravdu. Svatopluk Čech velmi šikovně do ústní rozepře zasadil všechny tři skupiny názorového spektra

40 S. ČECH, *Výlety*, (2016), s. 197.

41 Tamtéž, str. 208.

42 Michaela, SOCHOROVÁ, *Význam a symbolika barev ve středověku*, bakalářská práce FF MUNI, Brno 2013, (vedoucí práce Lenka Svobodová). s. 13.

43 Tamtéž, str. 56.

44 Tamtéž, str. 59.

45 Tamtéž, s. 51.

46 Tamtéž, s. 55.

47 Z českých filmů lze pro příklad uvést: Markéta Lazarová (František Vlácil, 1967), Údolí včel (František Vlácil, 1968) nebo nověji i Jan Žižka (Petr Jákl, 2022).

tehdejší Prahy – umírněného Pražana, studenta a žateckého venkovana, jenž zde hájí věroučné (a politické) pozice táboritů. Miroslav Zlatník, umírněný Pražan, v diskuzi plní roli prostředníka, díky čemuž je radikální venkovan schopen dohovorit se s univerzitním studentem. Pře o sloužení mše v ornátech či studentova vý-
tka, komentující nakolik se táborští odklonili od učení Husova a Viklefova, v sobě ukrývá pravdu o názorové roztržiténosti jednotlivých husitských stran. Student zastupuje umírněné křídlo pražské univerzity, která měla v jistém ohledu k táborskému učení stejně daleko jako k původnímu katolickému.⁴⁸ Není náhodou, že právě Vavřinec z Březové, mistr artistické fakulty a autor kroniky, z níž Čech vydatně čerpá, tábory ve svém díle pro jejich učení obsáhle kritizuje. Dokládá tím, že část Prahy byla více nakloněna dohodě se Zikmundem než navázání spojení s radikálními venkovskými husity. Teprve tato popisovaná fáze revoluce, v níž již nebyl prostor pro dohodu se Zikmundem, donutila Pražany spojit se s venkovskými radikály.⁴⁹ Tato epizoda, věnující se diskuzi tří aktérů v krčmě, nápadně připomíná literární žánr sporu, který je pro husitské období typický. Z nich nejvíce se Čechem popisované situaci podobá známý spor *Václav, Havel a Tábor*, který odpovídá epizodě odehrávající se v krčmě jak tematicky, tak počtem jednotlivých aktérů.⁵⁰ Básně tohoto typu autorovi patrně posloužily v představě o mezikonfesijní komunikaci v patnáctém století.

I přes jistá autorova faktografická pochybení je nutno říci, že si Čech počíná se značnou historickou erudicí. Přesto se ale v jeho díle vyskytují obvyklá ahistorická klíše spolu s pověrami – kupříkladu, že manželka krále Václava IV. byla roztrhána jeho loveckými psy nebo že král Zikmund nedodržel platnost ochranného glejtu, který Husovi udělil. Místy si autor vypůjčuje promluvy některých historických postav, aby je v rámci příběhu přidělil jiným. Například když kněz Václav Koranda v předvečer bitvy na Vítkově hoře kázal a „mluvil o draku ryšavém, sedmihlavém a sedmikorunném ze Zjevení svatého Jana (...).“⁵¹ Ona pasáž je však bez pochyby autorem vypůjčena z Vavřincovy kroniky. Nepromlouvá v ní ovšem Koranda, nýbrž kněz Jan Želivský, který onoho ryšavého draka z apokalyptického zjevení přirovnává ke králi Zikmundovi. Vavřinec píše, jak Jan Želivský označil Zikmunda za „ryšavého draka, o kterém se mluví ve Zjevení, a právem, neboť ten král dovoloval svým milcům nositi na prsou zlatého draka na znamení tovaryšstva.“⁵² Taktéž Čech sklouzává k obvyklému zvyku kronikářů (od nichž ostatně tyto údaje pravděpodobně čerpá), totiž k silnému nadhodnocení počtu bojovníků jednotlivých armád a obyvatel popisovaných měst. Za názorný příklad poslouží pasáž, kdy Janek od Zvonu Broučkovci tvrdí, že Zikmundova armáda čítá 150 000 bojovníků; současně,

48 Petr ČORNEJ, *Husitská kultura nebo kultura doby husitské*, in: Petr Čornej (ed.), *Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice)*, Praha 2011, s. 306.

49 František, KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 48.

50 Václav, Havel a Tábor, *Výbor z české literatury doby husitské*, sv. I., Praha 1963, s. 391–395.

51 S. ČECH, *Výlety* (2016), s. 284.

52 V. z Březové, *Kronika*, ed. J. Emler – J. Gebauer – J. Goll, s. 50.

podle Janka, měla Praha před odchodem Němců zhruba 100 000 obyvatel. To je bezpochyby extrémně nadhodnocené číslo. Praha v této době čítala zhruba 40 000 obyvatel, stejně tak žádná armáda v této době nebyla schopna zásobovat a vůbec aktivně shromáždit takové množství vojáků.⁵³ Celá pasáž má pouze za účel umocnit bezmocnost všemi opuštěné a slabé Prahy, která však hrdinně bojuje za svou pravdu, až nakonec zvítězí a onu pravdu slavně uhájí. Jedná se o patrný biblický motiv vítězství „malých a slabých nad mocnými a silnými“, který středověcí kronikáři s oblibou používali. Tyto často záměrně nepřesné údaje však z literárního hlediska slouží k dosažení autenticity, tedy k tomu, aby čtenář nabyl dojmu, že román skutečně věrně reprezentuje obrazy předešlé doby, ačkoliv to nemusí být pravda.⁵⁴

Za nejzásadnější faktickou chybu celého románu bych označil vítězný zvrat kališníků v bitvě na Vítkově. Samotný popis bitvy, přes jeho přehnaně heroický charakter, který však vzhledem k žánru díla není nijak na škodu, je velice přesný (je popisován v souladu s Vavřincem) a nelze mu mnoho vytknout. Problém nastává v okamžiku, kdy autor učiní drobnou odchylku od hlavního děje románu a začne vysvětlovat důvod vítězného zvratu v boji husitů proti křižákům na Vítkově hoře. Odvolávaje se na historické prameny tvrdí Svatopluk Čech, že Žižka vyslal v kritické fázi bitvy oddíl svých mužů, aby křižákům vpadli do boku a tím pevnost i horu uhájili.⁵⁵ Nevíme však – a žádný historický pramen to neuvádí – kdo byli aktéři vítězného obratu bitvy. Vavřinec píše, že obráncům Vítkova přispěchali na pomoc „kněz se svátostí těla Kristova a za ním asi padesát střelců a ostatní sedláci beze zbroje s cepy“.⁵⁶ Ani současná historiografie tak neví, jaká část kališnického vojska přispěchala obráncům hory na pomoc, v každém případě to však nebyli obránci srubů, nýbrž oddíl bojovníků (Vavřincem uvedených střelců z kuší a selských cepníků) vyslaných z obležené Prahy.⁵⁷ Čech sám v závěru bitvy onu pomoc z Prahy skutečně zmiňuje; v kontextu románu už je však tato pomoc pro obránce Vítkova nedůležitá, neboť v tu chvíli křižácké vojsko svůj útok dávno vzdalo. Toto, ač na

53 F. KAVKA, *Poslední Lucemburk*, s. 9.

54 Podle Erlové je autenticita prostředkem, jak znovu představit historické motivy tak, aby působily přesvědčivě a efektivně. Znamená to, že pokud je historické zobrazení věrně dobovým estetickým očekáváním, divák nebo čtenář má větší dojem, že sleduje skutečnost. Díky tomu je tento obraz snadněji přijat do kolektivní paměti, tedy do souboru vzpomínek, které společnost považuje za pravdivé. Jedná se tedy o tvůrčí záměr vykreslit výsek reality tak, jak ho čtenáři vykreslit očekávají, nejde o věrnou reprezentaci reality. Více v Astrid, ERLI, *Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory*, in: A. Erll – A. Nünning (edd.), *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook*. Berlin 2008, s. 388–397.

55 Stejný motiv – vyslání části obránců Vítkovy hory (na Žižkův příkaz), aby vpadli křižákům do boku, použije i Jirásek ve svém díle *Proti všem*. Pravděpodobně si jej tak od Čecha vypůjčil a díky čtenářsky velkému dosahu ještě více rozšířil. To, že z Čechova Broučka Jirásek vychází, může doložit fakt, že *Proti všem* bylo publikováno pět let po Broučkově příběhu, přičemž Jirásek svůj román „přátelsky“ věnuje právě Svatopluku Čechovi – Alois JIRÁSEK, *Proti všem*, Praha 1894.

56 V. z Březové, *Husitská kronika*, ed. M. Bláhová, s. 88.

57 Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha 2000, s. 262.; Petr ČORNEJ, *Jan Žižka: život a doba husitského válečníka*, Praha 2019, s. 286.

první pohled nepatrné autorovo pochybení, je dle mého názoru zásadnější, než se zdá být. V kontextu po staletí budovaného Žižkova kultu je to jedna z legend, která přispívá k jeho přehnané pověsti neporaženého válečníka a především celonárodního vůdce husitů.⁵⁸ Není náhodou, že dodnes je jméno Jana Žižky často tím jediným, které veřejnosti v souvislosti s husitskou revolucí vytane na mysl.

Najdeme-li pochopení pro ideovou stránku díla, které se svým nacionálním zabarvením nevymyká literárním počínům ostatních autorů devatenáctého století, lze říci, že Čech skutečně dosáhl ve vylíčení husitské Prahy skvělého výsledku. Díky důkladnému popisu každodennosti středověkého člověka, práci s fakty a důrazem na věrné zachycení řady událostí dosahuje autor u čtenáře pocitu autenticity, byť se v „Broučkově“ případě jedná o fiktivní příběh, který se skutečnými událostmi nemá nic společného. Přesto román natolik odpovídá dosavadním zjištěním soudobé historiografie, že běžný čtenář může na okamžik uvěřit v pravost příběhu. Svatopluk Čech – na rozdíl od pana Broučka, jenž čerpal své historické povědomí z oněch pochybných „rytířských románů“ – napsal děj knihy na základě studia odborné literatury či historických pramenů (např. uvedené Vavřincovy kroniky). A tak Čechovo dílo zůstává nejen předmětem pobavení, ale bezesporu i historickým románem, jenž v sobě ukrývá výraznou informační hodnotu. Na otázku, proč si celé generace čtenářů z Čechova díla ponejvíce oblíbily paně Broučkův výlet do 15. století, můžeme nalézt odpověď v zábavnosti románu a v barvitě popisnosti jazyka, jímž je pan Brouček napsán. Současně nelze pominout skutečnost, že román často slouží jako iniciační dílo pro začínající zájemce o historii. Domnívám se, že Čechův Brouček se po zásluze stal natolik oblíbeným, neboť málokteré dílo se může pyšnit tak výtečným popisem doby, do níž je příběh zasazen.

Resumé:

Svatopluk Čech was an author living in the 19th century, during which nationalism manifested significantly. The conflicts between different nationalities within the Habsburg monarchy led to a cultural shift towards Slavic nations and a significant look back at Czech history, which Czech patriots saw as important for defining their own nation. They tried to trace their national 'struggle' with the foreign Germans throughout Czech history, and they saw the Hussite period as a glorious time when the Czech nation played an important role in Europe.

The aim of this work is to find out how accurate the author's idea of medieval Hussite

58 Luděk, Klouda, *Husitské hnutí perspektivou komunistické propagandy*, bakalářská práce PF UK, Hradec Králové 2016, (vedoucí práce Veronika Halamová). Zásadní vliv na vzestup Žižkova národního kultu měl V. V. Tomek, který ve svém díle *Jan Žižka* vykreslil válečníka jako ideálního, až dokonalého vůdce. Tento narativ pak přejala historická obec (oslavy k pětistému výročí smrti Jana Žižky) a s ní i veřejnost. Právě na základě Tomkova díla vznikají pomníky jako Žižkova socha v Táboře či na Žižkově. Mimo sochařské umění pak na Tomkův obraz Žižky navázal i Jirásek v románu *Proti všem* či později Otakar Vávra se svou husitskou trilogií. Toto nahlížení zpochybnil již Josef Pekař, který se přiklání k Palackého pojetí Žižky, totiž „podobně jako autor *Dějiny národu českého* viděl v Žižkovi osobně „čestného člověka, leč fanatického revolucionáře“. P. ČORNEJ, *Historici*, s. 88–89.

Prague is. This work examines whether Svatopluk Čech accurately described not only the appearance of medieval Prague but also the functioning of medieval society with its complex religious and national thoughts of late medieval people.

Jan Sklenář

Student 2. ročníku dvouoboru historie (ÚČD FF UK) a českého jazyka a literatury (UČLK FF UK), specializuje se na období středověku.